

Shahid Bahonar
University of Kerman

Representation of National Identity in Modern Literature of the Pahlavi Era Based on the "Historical Perspective"

Ghorbanali Kenarroudi¹

1. Assistant Professor of History Faculty member of organization of National Library & Archive of I.R.of Iran. E-mail: gh-kenarroudi@nlai.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 2024 September 18
Received in revised form 2025
February 11
Accepted 2025 September 20
Published online 2025
December 22

Keywords:

Pahlavi,
Nationalism,
National Identity,
Modern Literature,
Historical Perspective

ABSTRACT

Purpose: National identity during the Pahlavi era was represented within the framework of nationalist ideologies, patriotism, and the Pahlavi government's modernizing agenda, which included state-building and modernization programs. Many poets and writers reflected and depicted national identity and its components in their literary works. This study aims to provide a comprehensive explanation of the nature of national identity in literary works of this period, focusing on efforts by poets and writers parallel to the official discourse of the Pahlavi court, who sought to rediscover and revive Iranian identity.

Method and Research: The present study utilizes a descriptive and analytical method based on library research and publications. It adopts a historical perspective to examine the representation of national identity in the modern literature of the Pahlavi era.

Findings and Conclusions: From a historical perspective, national identity during the Pahlavi period was reconstructed under the influence of elements of Iranian identity and through a cycle of modernist nationalism centered on the Shah. Literature, particularly in the form of poetry and novels, became a medium for portraying identity themes such as patriotism, monarchism, and shared Iranian history and language. These works emphasized the Persian language's capacity to convey cultural and civilizational elements while often adopting a negative stance toward the West and Western modernism. The dominant form of representation was ancient-oriented nationalism.

Cite this article: kenarroudi, Ghorbanali. (2025). Representation of National Identity in Modern Literature of the Pahlavi Era Based on the "Historical Perspective"

Journal of Iranian Studies, 24 (48), 365-384. <http://doi.org/10.22103/jis.2025.24059.2651>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jis.2025.24059.2651>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The inclination towards Iran-centric and identity-based literature, which began in the Qajar period, especially during the Constitutional Revolution, gained momentum during the Pahlavi era. This was due to familiarity with Orientalist scholarship and the translation of their works, as well as the influence of new scientific methods. Alongside the Pahlavi regime's ancient-oriented approach, this context provided fertile ground for the creation of modern national literary works. Scholars such as Foroughi, Qazvini, Forouzanfar, Eghbal, Bahar, Bahmanyar, Taqizadeh, and others illuminated previously unknown aspects of Iranian literary history. Other intellectuals, like Bahar, Pourdavoud, Kasravi, and Yasemi, delved into ancient Iranian literature and languages. During this period, the teaching of Avestan and Pahlavi languages also began.

Under Reza Shah's reign, poets and writers had limited space for expressing their ideas. One dominant trend in poetry was the shift toward modernism (epitomized by Nima and the Nimaic poetry), while another followed the traditional style, led by Malek o-Shoara Bahar. Historical and social novels gained attention, and literary movements that reflected nationalism found room to grow. The expansion of Persian novels, alongside the development of printing and publishing, helped spread Persian as the official language throughout the country. Thus, literature, particularly novels, served nationalism and became a crucial factor in shaping Iranian national identity.

The historical perspective, influenced by figures like Armstrong and Smith who emphasized ethnic symbolism, searches for the formation of nations in their ethnic-cultural roots. This view highlights the role of ethnic ties, myths, symbols, values, and early memories. Some researchers have applied this historical perspective to Iranian identity and its evolution. For example, Richard Cottam connects Iranian national awareness to the Achaemenid period, and Spuler highlights how Iran's contact with diverse peoples (e.g., Arabs, Turks) and its rich pre-Islamic culture enabled the reproduction of Iranian identity during the Islamic era.

In Iran, thinkers like Fereydoun Adamiyat stressed the presence of Iranian identity elements throughout Iranian history. Ehsan Yarshater, meanwhile, acknowledged the influence of Western political thought on concepts like nation and homeland. Ahmad Ashraf distinguishes between Iran's historical and national identity, arguing that Iran's historical identity has been reconstructed since the Sassanid period, continuing to this day.

Methodology

This study, adopting a historical perspective and using historical (descriptive-analytical) methods, examines the identity-building process during the reigns of Reza Shah and Mohammad Reza Shah. It explores the efforts to rediscover and revive Iranian identity parallel to the official Pahlavi discourse. The key research question is: "How was the nature of national identity represented in the modern literature of the Pahlavi period, and which components of Iranian identity were highlighted by the Pahlavi government?"

Discussion

The spread of the idea of modernity and modernization caused cultural and social transformation. The social role of poets and writers became more prominent, the importance and use of prose over poetry was strengthened, changes were made in the content and form of literary works, patriotic ballads became popular, critical theater and literary criticism, etc. In this context, especially the literature of the 20th century became more political and its social

aspect became stronger. The authors of these works represented the changes and basic issues of the society in their works with various roles of Persianist, socialist, Muslim and modernist. The political and cultural conditions of Reza Shah's period and the intensification of censorship by that government led literature to the path of historical and literary research in Iranology. In the literature of the years 1921 to 1946, retrograde patriotism replaced progressive patriotism. Literature affected by nationalism discourse entered a new stage. Glorification of Ferdowsi and Shahnameh became popular in opposition to the Arabic language. The removal of foreign words, especially Arabic, was encouraged.

In the second Pahlavi period, literature initially became one of the most important platforms for preserving Iranian national and indigenous identity against colonial countries. Poets and writers, as the language of the people, sought refuge in the national and mythical characters of their country's literature and history to remind them of Iran's glory and past, and sought to preserve the old Iranian traditions and values. Poets such as Akhwan, Nima, Shamlou, Shafi'i Kodkani, and writers such as Dolatabadi, Al Ahmad, Jamalzadeh, and Hedayat, left many works with the content of nationalism and Iranian identity.

Novel writing, more than any literary work, is influenced by the conditions of the society. Therefore, it can reflect social issues better than any other literary work. The works that appeared in the first years of the Persian novel, often had a historical tone. The writing of such works continued until the thirties. From the thirties, social, political and cultural categories and issues were gradually formed in the story in a critical way and continued until the end of Pahlavi.

It can be said that during the period of Reza Shah, social novel writing reached its peak. The government's direct and indirect attention and advice to antiquarian nationalism strengthened the tendency to such stories. People like Dinshah Irani, Abdul Hossein Sepanta, Mohammad Moghadam, Hassan Pirnia, Ibrahim Pourdavoud, etc. made a lot of efforts in this field.

In this way, literature, especially the novel, served nationalism with the spread of the Persian language as an effective element in building the national identity of Iranians, and on the other hand, it flourished under the shelter of nationalism. The growth period of Persian novels with a historical tone ends with the death of Hedayat, and over time it loses its existential necessity as the most important literary trend of the time, and gradually social, political and cultural issues in the form of a critical story in the novel.

Conclusion

From a historical perspective, it can be said that during the Pahlavi era, various identity elements were transformed into symbolic resources by the modern state. In this reconstruction, Iranian culture and identity, particularly literature, were influenced by nationalist discourse. Modern literature, in both poetry and novels, emphasized the Persian language as a central element for transmitting cultural and civilizational components and historical heritage. These works also portrayed identity through an ancient-oriented lens, focusing on patriotism, monarchism, and a shared Iranian history and language.

بازنمایی ماهیت هویت ملی در ادبیات نوین دوره پهلوی براساس دیدگاه «تاریخی نگر»

قربانعلی کناررودی

استادیار تاریخ و عضو هیأت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا.ایران، تهران، ایران. رایانامه: gh-kenarroudi@nlai.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۲۸	زمینه/ هدف: هویت ملی در دوره پهلوی در بستری از اندیشه‌ها و گرایش‌های ملی‌گرایانه، میهن‌دوستی و وطن‌خواهی؛ برنامه تجددخواهی و دولت-ملت‌سازی حکومت پهلوی بازنمایی شد. بسیاری از شاعران و ادیبان در اشعار و آثار ادبی خود به بازنمایی و ترسیم هویت ملی و مؤلفه‌های آن پرداختند. این پژوهش بر آن است تا ضمن بررسی ادبیات نوین ایران و با توجه به تلاش‌های شاعران و نویسندگان که به موازات گفتمان رسمی دربار پهلوی درصدد بازخوانی و احیای هویت ایرانی بودند، تبیین کامل‌تری از ماهیت هویت ملی در آثار ادبی و اشعار این دوره ارائه دهد.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۲۳	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۹	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱	
کلیدواژه‌ها:	
پهلوی،	
ملی‌گرایی،	
هویت ملی،	
ادبیات نوین،	
دیدگاه تاریخی نگر	
	روش/ رویکرد: نوشتار حاضر با بهره‌گیری از روش توصیفی و تحلیلی مبتنی بر مطالعه و گردآوری داده‌ها از منابع کتابخانه‌ای و نشریات و براساس دیدگاه تاریخی نگر به ماهیت بازنمایی هویت ملی در ادبیات نوین دوره پهلوی می‌پردازد.
	یافته/ نتایج: براساس دیدگاه تاریخی نگر، هویت ملی در دوره پهلوی در سایه عناصر و مؤلفه‌های هویت ایرانی و در چرخه‌ای از ناسیونالیسم تجددخواهانه با محوریت شاه‌بازسازی شدند. ادبیات در اشکال شعر و رمان و بر بستری از فرهنگ ایرانی، سرودن اشعار میهنی و حماسی و تأکید بر ظرفیت و قابلیت زبان فارسی در انتقال برخی از مؤلفه‌های فرهنگی و تمدنی و میراث تاریخی آن، ضمن برخورد سلبی با غرب و مدرنیسم غربی، به بازنمایی انگاره‌های هویتی در وجه غالب باستان‌گرایانه آن مانند وطن‌پرستی، شاه‌پرستی، تاریخ و زبان مشترک ایرانی دست زد.
استناد: کناررودی، قربانعلی؛ (۱۴۰۴). بازنمایی ماهیت هویت ملی در ادبیات نوین دوره پهلوی براساس دیدگاه تاریخی نگر. <i>مجله مطالعات ایرانی</i> ، ۲۴ (۴۸)، ۳۶۵-۳۸۴.	
ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.	
	http://doi.org/10.22103/jis.2025.24059.2651
	© نویسندگان.

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسأله

گرایش به ادبیات ایران‌مدار و هویت‌گرا که از دوره قاجار و به‌ویژه دوره مشروطه آغاز شده بود، در دوره پهلوی با آشنایی با دستاوردهای شرق‌شناسان و ترجمه آثار آنان و تأثیرپذیری از روش‌های جدید علمی آنان، افزایش یافت. این موضوع در کنار رویکرد باستان‌گرایانه رژیم پهلوی، بستر خلق آثار ادبی نوین ملی را فراهم کرد و مطالعه دربارهٔ سرگذشت زبان فارسی و تاریخ ادبیات کشور پیرو نمونه پژوهش‌های مستشرقین دربارهٔ ادبیات ایران به شکل جدی دنبال شد. از این تحول تحت عنوان جریان فرهنگ غربی یاد شده است که نتایج آن امروزه نیز مشاهده می‌شود (بالائی، ۱۳۶۶: ۷). بسیاری از زوایای تاریک و ناشناخته تاریخ ادبیات ایران به همت افرادی چون فروغی، قزوینی، فروزانفر، اقبال، بهار، بهمنیار، تقی‌زاده و دیگران روشن شد. اندیشمندان و نویسندگان دیگری چون مهرداد بهار، ابراهیم پورداود، رشید یاسمی به مطالعه ادبیات و زبان‌های باستان و تحقیق در لهجه‌های زبان فارسی پرداختند. همزمان تحصیل و تدریس زبان‌های اوستایی و پهلوی نیز آغاز شد (سپانلو، ۱۳۷۴: ۴۹ - ۵۲).

علاوه بر تاریخ و ادبیات، تقویت و گسترش زبان فارسی نیز مطابق با سرنوشت تاریخی ملی‌گرایی زمانه بود و از جمله اقدامات اثرگذار در این زمینه، تأسیس فرهنگستان زبان ایران بود. نهادی که در تقویت ناسیونالیسم و فضای ادبی حاکم بر آن دوره می‌توانست تأثیر گذار باشد (صدیق‌اعلم، ۱۳۵۵: ۱۹۱). شاعران و نویسندگان در زمان رضاشاه مجال اندکی برای سخن‌سرایی و نوشتن اندیشه‌های خود داشتند. جریان غالب شعر این دوره، یکی میل به سوی تجدد و نوگرایی، (ظهور نیما و شعر نیمایی) و دیگری سرودن به همان سبک و سیاق شعر گذشتگان داشت که سردمدار این جریان ملک‌الشعرا بهار است. داستان‌نویسی و رمان‌های تاریخی و اجتماعی نیز در این برهه مورد توجه قرار گرفتند. در چنین فضایی جنبش‌های ادبی که ناسیونالیسم را باز نمود می‌کردند، فرصتی برای رشد یافتند (آرین‌پور، ۲: ۱۳۷۲/۲۵۸). گسترش رمان فارسی در کنار توسعه چاپ و انتشار، به فراگیر شدن زبان فارسی به عنوان زبان رسمی در همه نقاط کشور یاری رساند. بدین ترتیب، ادبیات، به‌ویژه رمان با گسترش زبان فارسی به مثابه عنصری مؤثر در ساخت هویت ملی ایرانیان، به خدمت ناسیونالیسم درآمد و از سوی دیگر، در پناه ناسیونالیسم به شکوفایی و بالندگی رسید.

هویت ملی به پیروی از گفتمان‌های غالب در هر دوره تاریخی موجب خوانشی ویژه در جامعه می‌شود. در دوره پهلوی برخی انگاره‌های هویت ملی و عناصر هویت‌ساز ایرانی، از سوی دولت به اصطلاح مدرن و صاحبان اندیشه و قلم، مورد توجه قرار گرفت. بعضی از عناصر هویت‌ساز ایرانی به متن و برخی دیگر از عناصر به حاشیه رانده شدند. با توجه به آنچه گفته شد، مسأله این پژوهش بررسی چگونگی بازنمایی ماهیت هویت ملی و بهره‌گیری از عناصر و مؤلفه‌های آن در ادبیات دوره پهلوی براساس دیدگاه تاریخی‌نگر است.

با توجه به مسأله پژوهش، دو پرسش اساسی را می‌توان طرح نمود. نخست این که «بازنمایی ماهیت هویت ملی در آثار ادبیات نوین دوره پهلوی چگونه بود؟» و دیگر این که «دولت پهلوی در بازسازی هویت ملی به بازخوانی کدام مؤلفه‌های هویت ایرانی دست زد؟»

۱-۲. پیشینه پژوهش

هرچند هویت ملی و ایرانی در دوره پهلوی توجه بعضی از محققان را به خود جلب کرده، اما نوشتاری تحت عنوان مقاله حاضر به بازنمایی هویت ملی در ادبیات نوین دوره پهلوی پرداخته است. به طور کلی، پژوهش‌هایی را که درباره هویت ملی ایرانی صورت گرفته، در سه دسته می‌توان دسته‌بندی کرد: الف) آثاری که با دیدی وسیع‌تر سیر تحول هویت ایرانی و شکل‌گیری هویت ملی در دوره پهلوی را با هدف ارائه چارچوبی نظری برای ارزیابی بهتر هویت ملی مطالعه کرده‌اند. از میان این آثار به کتاب *هویت ایرانی: از دوران باستان تا پایان پهلوی* (۱۳۹۵) از احمد اشرف باید اشاره کرد. نویسنده در فصل هشتم و پایانی این اثر به پیدایش ناسیونالیسم دولتی در عصر پهلوی پرداخته است. وی نشان داده که چگونه هویت ایرانی در این دوره با سیاست پیوند خورده و به ظهور یک ملی‌گرایی دولتی انجامیده است (اشرف، ۱۳۹۵: ۲۰۹-۲۱۹) و کتاب دیگر *روایت غیریت و هویت در میان ایرانیان* (۱۳۸۴) از محمدرضا تاجیک است. نویسنده هویت دوره پهلوی را متأثر از فراگفتمان مرکزیت طلب و قدرت طلب پهلویستی با عناصر مهمی چون ۱- شونیسیم (ناسیونالیسم ایرانی افراطی) ۲- شبه مدرنیسم (مدرنیسم کاذب) و ۳- سکولاریسم ارزیابی می‌کند (تاجیک، ۱۳۸۴: ۱۷۷).

ب) آثاری که شکل‌گیری هویت ملی در دوره پهلوی را از دیدگاه اندیشه‌های تجددخواهانه و ظهور دولت مدرن بررسی کرده‌اند. از پژوهش‌های دسته دوم یکی کتاب *دولت مدرن و یکپارچگی ملی در ایران* (۱۳۸۵) اثر داریوش قنبری است. وی معتقد است در دوره پهلوی با بنیان دولت مطلقه و با استفاده از یکپارچگی حوزه‌های سیاسی و اداری از طریق تمرکز منابع قدرت، برنامه یکپارچگی ملی دنبال شد و از ناسیونالیسم به عنوان یک ایدئولوژی وحدت بخش بهره گرفت (قنبری، ۱۳۸۵: ۲۴۶). کتاب دیگر *تبارشناسی هویت جدید ایرانی عصر قاجاریه و پهلوی اول* (۱۳۹۳) اثر محمدعلی اکبری است. وی با بررسی پیوند میان هویت و مقوله قدرت در دوره پهلوی، به این نتیجه رسیده است که روشنفکران این دوره به دنبال پی‌ریزی نظریه دولت-ملت، به ناسیونالیسم به عنوان یک ایدئولوژی ملت‌ساز توجه داشته‌اند. وی دولت‌گرایی، ایجاد جامعه شبه غربی، پهلویسم (شاهپرستی) و سکولاریسم را از شاخصه‌های مهم هویت متجدد ایرانی در دوره پهلوی اول ذکر می‌کند (اکبری، ۱۳۹۳: ۵۷).

ج) با توجه به اهمیت مفهوم هویت و جایگاه آن در تاریخ معاصر ایران و همچنین اهمیت جایگاه ادبیات آثار و نوشته‌های چندی که به بررسی جایگاه هویت ملی و مؤلفه‌های هویتی در آثار ادبی و دیوان شاعران و نویسندگان معاصر پرداخته‌اند، این دست از آثار و اشعار و رمان‌های تاریخی و اجتماعی که در زمینه هویت ملی و بازبانی ماهیت آن در ادبیات نوین نوشته شده‌اند، در میان مباحث این مقاله معرفی و به بررسی محتوای آن‌ها پرداخته می‌شود.

آنچه این پژوهش را تا حدودی از موارد مشابه متمایز می‌کند، این است که نگارنده با تکیه بر دیدگاه تاریخی‌نگر و با نگاهی جامع‌نگر و به صورت همزمان به بررسی ماهیت بازیابی مؤلفه‌های هویت ملی در آثار ادبی نویسندگان و شاعران در دوره پهلوی پرداخت.

۳-۱. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر بر آن است با تکیه بر دیدگاه تاریخی‌نگر و با روش تاریخی (توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر مطالعه و گردآوری داده‌ها از منابع، اسناد و نشریات)، ضمن بررسی سیر هویت‌سازی پهلوی اول و دوم و با توجه به پاره‌ای از تلاش‌هایی که به موازات گفتمان رسمی دربار پهلوی در صدد بازخوانی و احیای هویت ایرانی بودند، پاسخ مناسبی به پرسش‌های مطرح شده بدهد و تبیین کامل‌تری از هویت ملی در این دوره ارائه کند.

۴-۱. رویکرد نظری به هویت ایرانی (دیدگاه تاریخی‌نگر)

دیدگاه تاریخی‌نگر متأثر از اندیشه افرادی با نگرش نمادپردازی قومی (Ethnic symbolism) مانند آرمسترانگ (J.A. Armstrong) و اسمیت (A.D. Smith) روند تکوین ملت‌ها را در ریشه‌های تاریخی اجتماعات قومی - فرهنگی آنان جستجو می‌کند. در این نگرش صاحب نظران حوزه هویت، به نقش پیوندها و احساسات قومی از راه تداوم اسطوره‌ها، نمادها، ارزش‌ها و خاطرات اولیه اقوام تأکید دارند. هدف آنان آشکار کردن میراث نمادین هویت‌های قومی پیش از مدرن برای ملت‌های امروزی است (اوزکریملی، ۱۳۸۳: ۲۰۱). آرمسترانگ در بررسی هویت‌های قومی پیشامدرن، ملت‌ها را در چشم‌اندازی درازمدت نگریسته است. وی آگاهی قومی را دارای تاریخ طولانی می‌داند که با چرخش به شکل ملی‌گرایی معاصر درآمده است (Armstrong; 1982: 130). به نظر وی «اسطوره، نماد، ارتباط و مجموعه‌ای از عوامل نگرشی به هم پیوسته، پایدارتر از عوامل مادی صرف می‌باشند» (همان: ۹۰). در هر فرهنگی اساطیر و نظام اسطوره‌ای، جزئی مهم از ادبیات به شمار می‌آید و ادبیات تداوم اسطوره‌ها را امکان‌پذیر ساخته است. در طول زمان غالباً روایت‌هایی را می‌آفریند و یا بازتولید می‌کند که بشر آن‌ها را برای فهم دنیای خود مهم می‌شمرد (کوپ، ۱۳۸۴: ۴). افراد با توجه به احساس به این انگاره‌ها هویت مشترکی برای خود تصور می‌کنند. اسمیت دیگر نظریه پرداز برجسته ناسیونالیسم، در تبیین هویت جوامع و تشکیل ملت، بر عناصر فرهنگی و تاریخی توجه دارد. وی بین ویژگی‌های ملی‌گرایی و عناصرش در غرب و شرق، تفاوت قایل می‌شود. الگوی قومی - تباری (Civic-territorial model) شرقی را در برابر الگوی مدنی - سرزمینی (Ethnic-genealogical model) و ناسیونالیسم‌های سرزمینی برآمده از آن در غرب قرار می‌دهد (Smith, 1991: PP10-12,14.21,79). بنابراین، «داشتن سرزمینی تاریخی، اساطیر مشترک، خاطرات تاریخی، توده مردم، فرهنگ عمومی» (همان: ۱۴-۲۱) متعلق به یک جامعه در بازتولید هویت آنان اثرگذار است. ریچارد کاتم آگاهی ملی ایرانیان را به قرن‌ها قبل و به عصر هخامنشی مربوط دانسته است (کاتم، ۱۳۷۱: ۳۴). اشپولر ضمن اشاره به حس ملیت در میان ایرانیان معتقد است با این که ایران به جهان اسلام وارد شده بود، اما همین برخورد و پیوند با اقوام گوناگون (عرب، ترک) و پیشینه فرهنگ و تمدنی ایران، زمینه را برای بازتولید هستی و هویت ایرانیان و تقویت حس ملی آنان در دوره اسلامی فراهم کرد (اشپولر، ۱۳۷۳: ۱۰۸، ۱۰۹، ۳۵۶، ۴۰۹، ۴۵۲ و ۴۶۸).

برخی از پژوهش‌گران با همین دید تاریخی‌نگر به هویت ایرانی و تحولات آن نگرسته‌اند. برای نمونه، آدمیت در گفتاری تحت عنوان ناسیونالیسم، بر حضور عناصر هویت ایرانی در تاریخ ایران تأکید ورزیده است (آدمیت، ۱۳۵۷: ۲۶۴). البته او از تأثیر اندیشه‌ها و فلسفه سیاسی غرب بر مفاهیمی چون وطن و ملیت و غیره غافل نشده است (همان: ۲۶۷-۲۷۵). آبراهامیان نیز با همین نگاه، به مورد خاص هویت ایرانی اشاره می‌کند (آبراهامیان، ۱۳۹۱: ۱۶-۱۷). احمد اشرف، بین هویت تاریخی ایران و هویت ملی ایرانی تمایز قایل است. او نیز معتقد است هویت تاریخی ایران از دوره ساسانی به این سو، به صور گوناگون بازسازی شده و به دوره معاصر رسیده است. هویت فرهنگی ایران نیز از دوران پیش از اسلام تا به امروز در شکل‌های گوناگون بازسازی شده و ادامه یافته است (اشرف، ۱۴۰۲: ۹۳-۳۷).

دیدگاه تاریخی‌نگر همانند دیدگاه مدرن و پست مدرن هویت ملی را زاده دنیای جدید می‌داند، اما به گسست بنیادین هویت ملی ملت‌ها با هویت گذشته آنان اعتقادی ندارد. بنابر این دیدگاه، باید گفت هویت ملی ایران با گذشته تاریخی آن به استناد شواهد تاریخی گره خورده است. بر پایه نگره تاریخی‌نگر؛ با توجه به تحولات هویت ایرانی در دوره پهلوی باید گفت: «اقدامات دولت اقتدارگرای بوروکراتیک در ایران [عصر پهلوی] در راستای ملت سازی به معنی ایجاد هویت ملی واحد و جدید، آن گونه که در کشورهای اروپایی مانند فرانسه اتفاق افتاد، نبود. در واقع، هویت ملی ایرانی طی قرن‌ها و در گذر تاریخ شکل گرفته بود و عناصر آن چون فرهنگ، مذهب، و زبان واحد (حداقل در حد یک زبان نوشتاری) مدت‌ها پیش از آن که دولتی شکل بگیرد، پدید آمده بودند» (قنبری، ۱۳۸۵: ۲۴۶).

با توجه به پیشینه فرهنگی و تاریخی ایران و روند تکامل هویت ایرانی در دوره پیش از برآمدن دولت‌های مدرن و با یک نگاه تاریخی‌نگر به هویت ایرانی در دوره پهلوی و اقدامات دولت در راستای ایجاد هویت ملی و یک پارچه، عناصر هویت ایرانی بیشتر به نمادهایی از ایدئولوژی ناسیونالیستی دولت مدرن و مورد نظر رژیم پهلوی تبدیل شد.

۵-۱. یافته‌های پژوهش

براساس نگاه تاریخی‌نگر، هویت ملی در دوره پهلوی در سایه عناصر و مؤلفه‌های هویت ایرانی و در چرخه‌ای از ناسیونالیسم تجددخواهانه با محوریت شاه بازسازی شد. ادبیات نوین در اشکال شعر و رمان و بر بستری از فرهنگ ایرانی، با تکیه بر مؤلفه زبان فارسی، سرودن اشعار میهنی و حماسی و تأکید بر ظرفیت و قابلیت زبان فارسی در انتقال برخی از مؤلفه‌های فرهنگی و تمدنی و میراث تاریخی آن همراه با نوعی برخورد سلبی با غرب و مدرنیسم غربی، به بازنمایی انگاره‌های هویتی در وجه غالب باستان‌گرایانه آن مانند وطن‌پرستی، شاه‌پرستی، تاریخ و زبان مشترک ایرانی دست زد. در این بازسازی عناصر فرهنگ و هویت ایرانی به‌ویژه ادبیات تحت تأثیر گفتمان ملی‌گرایی و ناسیونالیسم مورد حمایت حکومت قرار گرفت.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. ادبیات و هویت ملی در دوره پهلوی

ادبیات امروزه به مثابه بازشناختن نظم و نثر و مراتب هر کدام از آن‌ها، تشخیص درست از نادرست و خوب از بد و به تعبیری دیگر، فن بیان عقاید و افکار و عواطف و بستری برای شناخت هویت فرهنگی جامعه است. ادبیات یکی

از گسترده‌ترین افق‌های فرهنگی است که در خلال آن مؤلفه‌های اصلی و پربسامد هویت ملی را می‌توان بازشناخت (روحانی و عنایتی قادیکلایی، ۱۳۸۹: ۱۰۹-۱۰۸).

جنگ جهانی اول زمینه جنبش و تحولی عظیم در جهان‌بینی مردم ایران را فراهم آورد. بروز حوادث سیاسی و اجتماعی در سال‌های بعد، موجب تغییر و تحول در ادبیات فارسی شد. ادبیات سنتی ایران به‌خصوص ادبیات منظوم آن، که در طول تاریخ ادبی چندان تغییری در آن ایجاد نشده بود، قدرت و صلاحیت لازم را در بیان احساسات و خواسته‌های حیات اجتماعی معاصر نداشت. برای سرایندگانی که در پی بازتاب مسایل جامعه خود در آثارشان بودند، مقررات فنون و صنایع ادبی دست و پاگیر بود (آرین‌پور، ۱۳۸۲: ۵۶۹). از این رو، گرایش به انقلاب در ادبیات و به اصطلاح آن روز «تجدد ادبی» درگرفت. این تحول، شعرا و نویسندگان را در اردوی کهنه‌پردازان و نوگریان دسته‌بندی می‌کرد.

اندیشه تجدد و امید به دگرگونی اجتماعی، پس از نخستین جنگ جهانی و روی کارآمدن پهلوی، در فرهنگ تحولی عمیق و مهم پدید آورد. در نقش اجتماعی شاعران و نویسندگان، در اهمیت و کاربرد بیشتر نثر بر شعر، تغییر در محتوا و شکل آثار ادبی، رواج تصنیف‌های وطنی، و پیدایش تئاتر، نقد ادبی و غیره تغییرات چشمگیری صورت گرفت (مسکوب، ۱۳۸۴: ۱).

ایدئولوژی در خلق آثار ادبی حضور مؤثری دارد. در این زمینه به‌ویژه ادبیات سده‌های سیزدهم و چهاردهم خورشیدی ایران سیاسی‌تر و وجه اجتماعی آن نیرومند شد. ادبیات این دوره ارزش‌های ملی، مساوات‌طلبانه، فمینیستی، ارزش‌های ضد غربی و یا رویکردهای ضد دینی را بازتاب می‌داد. نویسندگان این آثار با نقش‌های گوناگون پارسی‌گرا، سوسیالیست، مسلمان و فمینیست تغییرات و مسایل اساسی جامعه را در آثار خود بازنمایی کردند (تلطف، ۱۳۹۳: ۳۰۸). شرایط سیاسی و فرهنگی دوره رضاشاه و تشدید سانسور و خفقان از سوی آن حکومت، ادبیات را به مسیر دیگری هدایت کرد. تحقیقات تاریخی و ادبی ایران‌شناسی مورد تشویق قرار گرفت و رواج یافت. در ادبیات سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ میهن‌پرستی گذشته‌گرا، جایگزین میهن‌دوستی پیشرو شد. فشار سانسور از رشد داستان‌نویسی در ایران جلوگیری نمود، داستان‌های رمانتیک و بعضاً حزن‌آلود، جایگزین داستان‌های دوره مشروطه شد (فزلسفی، ۱۳۷۷: ۳۹)، اما رواندی با گریزی به ادبیات این دوره پهلوی، این زمان را رونق ادبیات بازاری و نیز رمان‌نویسی قلمداد کرده است (راوندی، ۱۳۸۲: ۵۷۳/۸).

ادبیات ایران در دوران پهلوی متأثر از گفتمان ملی‌گرایی و ناسیونالیسم، وارد مرحله‌ای تازه شد. تجلیل از فردوسی و شاهنامه در ضدیت با زبان عربی رواج یافت. پالایش زبان فارسی و حذف واژگان بیگانه و به‌ویژه عربی مورد تشویق قرار گرفت. انجمن ایران باستان و مراکزی چون کانون ایران باستان به برگزاری کنگره بین‌المللی هزاره فردوسی پرداختند. شعر و ادبیات ایران تحت تأثیر این جریان به خلق نمایش‌نامه‌هایی مانند: *مازیار* و *پروین دختر ساسان* اثر صادق هدایت به جنگ‌های اعراب و ایرانیان، *دربوش سوم* اثر یقین‌کیان به گذشته ایران قبل از اسلام و جنگ‌های ایرانیان و اسکندر پرداختند. باستان‌گرایی واژگانی ادبی در اشعار کسانی چون پروین اعتصامی و

داستان‌های کسانی چون جمال‌زاده نمایان شد و در دهه‌های بعد در اشعار مهدی اخوان ثالث، احمد شاملو، شفیعی کدکنی، آثار محمود دولت‌آبادی و دیگر نویسندگان معاصر ادامه پیدا کرد (مریدی، ۱۳۹۱: ۱۵۰-۱۴۹). در دوره پهلوی دوم، شاعران به عنوان یکی از اقشار پیشرو در مبارزه و شکل‌دهی دیدگاه‌های مردم در تحولات فرهنگی و سیاسی نقش عمده‌ای برعهده داشتند (بیگدلو، ۱۳۹۲: ۱۷۱-۱۷۰). ادبیات در این دوره به یکی از مهم‌ترین بسترهای حفظ هویت ملی و بومی ایرانی در مقابل تهاجم بیگانگان و کشورهای استعمارگر تبدیل شد. شاعران و نویسندگانی مانند اخوان، نیما، شاملو، شفیعی کدکنی، دولت‌آبادی، آل احمد، جمال‌زاده، و هدایت به عنوان زبان مردم، برای یادآوری شکوه و فخر گذشته ایران، به شخصیت‌های ملی و اسطوره‌ای ادب و تاریخ سرزمینشان پناه برده و به دنبال پاسداشت سنن و ارزش‌های کهن ایرانی بودند.

۲-۲. بازتاب هویت ملی در شعر دوره پهلوی

شعر و اثر ادبی، بر خلاف آنچه به نظر می‌رسد، فقط یک پدیده فردی (منحصر به هنرمند) نیست، بلکه فریاد یک نسل یا ملت است که از زبان یک نفر به گوش دیگران می‌رسد. سراینده‌گان به عنوان افرادی خوش‌ذوق برای توصیف و تبیین موضوع مورد نظرشان از گنجینه حافظه جمعی، که ناگزیر به فرهنگ و هویت ایرانی راه می‌برد، بهره می‌گیرند. بنابراین انگاره‌های هویتی در ادبیات و خاصه شعر پیوسته بازتولید شده است.

در دوره مشروطیت برای نخستین بار ادبیات به مفهوم واقعی خود مردمی شد. قشرهای مردمی از طریق روزنامه با ادبیات انقلابی دوره خود آشنا شدند. شاعران شعر خود را موقتاً در خدمت مسایل سیاسی و اجتماعی قرار دادند (شمیسا، ۱۳۸۲: ۳۴۳-۳۴۰). بنابراین، میراث دگرگونی شعر فارسی در دوره مشروطه با گرایش به مسایل اجتماعی و سیاسی به دوره پهلوی رسید.

پورداد از مروّجان اندیشه‌های ناسیونالیستی و به‌ویژه باستان‌گرایی این دوره، در سال ۱۳۰۵ش ابیاتی برای جزیره هرمز تحت عنوان «بدرود ایرانیان از آبخوست مغستان» سرود. این سروده سرشار از احساسات ملی‌گرایانه، نوستالژیک و نیز دقت در پارسی‌نویسی است. به مانند آنچه در نزد بیش‌تر نسل اول روشن‌فکران دوره رضاشاه وجود داشت: «تو ای کشور پاک ایران ما / تو ای سرزمین نیاکان ما / تو ای مرز زرتشت اسپنتمان / کز او روشن آمد سراسر جهان / تو ای مرز آباد ساسانیان / چه پیش آمدت کز فرومایگان / چنین خوار و بیمار و پژمان شدی / زبون و تباہ و پریشان شدی» (پورداد، ۱۳۰۶: ۹۱).

شاعر در این سروده، جغرافیا و مرزهای آبی ایران‌زمین را در فضای تاریخی آن به تصویر کشیده است و به گونه‌ای تیره‌بختی و سیه‌روزی این سرزمین را پس از فروافتادن نظم دوره باستان به همراه تمدن باشکوه آن می‌داند. سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ از درخشان‌ترین دوران تاریخ ادبی معاصر ایران محسوب می‌شود، چراکه در این سال‌ها شعر نو که در سال‌های سیاه و خفقان‌آلود رضاشاهی از ریشه قطع شده بود، ناگهان بعد از شهریور ۱۳۲۰ با انتشار ده‌ها نشریه ادبی و اجتماعی و ترجمه آثار ادبی - هنری شاعران و نویسندگان برجسته جهان، به رشد و بالندگی چشم‌گیری رسید (جوهری گیلانی، ۱۳۷۰: ۲۳۹/۱). در واقع، با برکناری رضاشاه در اوایل سلطنت محمد‌رضا، فضای باز سیاسی و اجتماعی باعث شد که طبقات روشنفکر و تحصیل‌کرده مجامع شعری و ادبی تشکیل دهند و جریان‌های مختلف در ادبیات در این دوره شکل بگیرد. شاعران به جای پرداختن به مضامین تکراری بازمانده از

سبک بازگشت و عراقی و خراسانی و هندی، به مسایل سیاسی و میهنی و اجتماعی پرداختند و گروه کثیری چون اخوان و شاملو در قالب شعر نو و مضامین بدیع به اشعاری روی آوردند که سرشار از ملی‌گرایی و حب وطن و آزادی ایرانیان از چنگال استبداد و ظلم حکومت خودکامه بود. اما این آزادی نسبی دیری نپایید و با کودتای ۲۸ مرداد تمام جنبش‌های ادبی به مرور در هم شکست و راه برای استبدادی دیگر باز شد.

فروغی در گردآوری گزیده‌هایی از شاهنامه برای دانش‌آموزان دبیرستانی که در سال ۱۳۲۱ منتشر شد، علت گرایش‌های ملی‌گرایانه خود را شناختش از اندیشه فردوسی و نیز سراینده‌ای نامی چون سعدی، بیان کرده است: «دوستداری ما نسبت به قوم ایرانی از آن سبب است که احوالش را در این بزرگواران مجسم یافته‌ایم» (فردوسی، ۱۳۲۱: ۴۴). کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و دستگیری بعضی از گروه‌ها و سازمان‌های سیاسی و عده‌ای از رهبران حزب توده و در نتیجه، تعطیلی انجمن‌ها و نشریات وابسته به آن‌ها به سرخوردگی سیاسی روشنفکران ایرانی منجر شد. در این بین مجلّاتی چون «امید ایران، کاویان، فردوسی، جهان نو، نیسان و...» تا مدت‌ها همچنان گذشته به مسایل روز پرداختند.

بعدها سرخوردگی سیاسی بر ذهنیت ادیبان این دوره اثر گذاشت. مجموعه‌های شعر و صفحات شعر مجلّات، از واژه‌هایی چون گناه، رنج، مستی، هوس، درد، مرگ، اندوه، نومیدی و خشم، لذت، حسرت، عشق، مادر، تلخ‌کامی، بوسه، هم‌آغوشی و... سرشار شد. در چنین شرایطی منتقدان انگشت‌شماری چون «سیروس پرهام»، «عبدالمحمد آیتی» و بعدها «م. به‌آزین» به هدایت اخلاقی شاعران پرداختند و شعر را از دست‌رفته اعلام کردند. البته این «وضع شعر مسلط» دهه سی بود. در کنار این شعر، خط‌باریکی از شعر احساساتی سیاسی جامعه‌گرا هنوز جریان داشت. در نظر این شاعران که نمایندگان آن «کسرابی، ابتهاج، محمد کلاتری و...» بودند، شعر سلاح مبارزه طبقاتی خلق بود، نه گل گلخانه فلان. آنان شعر هرزه‌گرای مسلط روزگار را شعری افیونی و بیمار می‌دانستند که می‌باید با شعر رمانتیک جامعه‌گرا کنار زده شود.

در نیمه دوم دهه سی علاوه بر ثبات و رونق اقتصاد به کمک آمریکا، ساواک نیز به عنوان ارگانی سرکوب‌گر و مخوف در اسفند ۱۳۳۵ رسماً آغاز به کار کرد. پس به مرور در سطوح بالای روشنفکری، جامعه‌گرایی ساده و احساساتی جایش را به تشکیک و تردید عمیق و پیچیده داد و این دسته از شاعران نیز در برخورد با حکومت پر رمز و راز، با رمز و کنایه سخن گفتند. این رمز و کنایه با ظهور نیما و پیدایش شعر نو و گسترش آن درست‌تر از قبل فهمیده می‌شد. یکی از برجسته‌ترین نمایندگان این نحله «مهدی اخوان ثالث» بود. شعر نمادین و لحن حماسی و اندوهبار «اخوان» در کتاب «زمستان» (۱۳۳۵) که از اعماق شکست‌ها سخن می‌گفت، زبان حال قشر عمیق‌تر سطوح بالاتر روشنفکری شد. این وضعیت شعر تا سال ۱۳۴۱ یعنی دوران شکل‌گیری اصلاحات ارضی و انقلاب سفید، ادامه یافت. پس از آن مجموعه شعرهایی مانند «طرح» از «احمدرضا احمدی» رو در روی شعر احساساتی و سیاسی دهه سی قرار گرفت (جوهری گیلانی، ۱۳۷۰: ۱۵-۲۵).

شاعران معاصر از شعر فارسی به منزله ابزاری برای حفظ هویت ملی بهره بردند. شکل‌گیری و پایداری هویت جوامع و ملت‌ها در دنیای جدید، براساس پیشینه تاریخی آنان قرار گرفت؛ به همین دلیل، یکی از مسایلی که

سخن‌سرایان معاصر به منظور تقویت هویت ملی بدان توجه نمودند، بهره‌گیری از عناصر فرهنگی، تاریخی و ... مشترک میان ساکنان ایرن‌زمین بود. در این راستا بزرگداشت اسطوره‌های ملی و قومی، ستایش عظمت باستانی ایرانیان، و تأکید بر شاخصه‌های مهم فرهنگی، اهمیت بسیار دارد (روحانی و عنایتی قادیکلایی، ۱۳۸۹: ۱۱۰).

غیر از نیما یوشیج که سنت‌شکن و سنت‌آفرین است و در کنار حفظ پاره‌ای سنت‌های پیشین، ساخت‌های ابداعی بی‌شماری را به شعر امروز ارزانی داشته، اخوان و شاملو پیشروترین شاعران باستان‌گرای امروزند. از میان دیگر شاگردان نیما، خویی، شفیعی، آتشی و اخیراً موسوی گرمارودی در برخی آثارشان رویکرد باستان‌گرایانه دارند. هدف از رویکرد باستان‌گرایانه، چیزی جز پرداختن به هویت ملی نیست و برخی از شاعران معاصر باستان‌گرایی را روشی برای نیل به هویت ملی قرار داده‌اند و هر کدام از دیدگاه خویش به این مسأله نگریده‌اند. از میان این شاعران محمدرضا شفیعی کدکنی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است (همان: ۱۱۰). از جمله شاعران ملی‌گرا که در شعرش عناصر ایران باستان فراوان است، به اخوان ثالث می‌توان اشاره کرد. او در دفتر «آخر شاهنامه» و «تو را ای کهن بوم و بر دوست دارم»، به وضوح از گذشته پرشکوه ایران با حسرت یاد کرده است. شعر «میراث» و «آخر شاهنامه» نمونه بارزی از این باستان‌گرایی است. شعر میراث این‌گونه آغاز می‌شود: «پوستینی کهنه دارم/ یادگاری ژنده‌پیر از روزگاران غبارآلود/ سالخورد جاودان ماند/ مانده میراث از نیاکانم مرا این روزگار آلود...» (اخوان ثالث، ۱۳۷۵: ۱۱۶).

در این جا منظور اخوان از پوستین کهنه، همان تمدن و میراث باستانی ایران است که نسل به نسل به ایرانیان معاصر رسیده است. این سراینده در ادامه به این میراث فخر فروشی می‌کند. وی این مرده‌ریگ را که از دست‌رنج نیاکانش در ایران‌زمین بوده است، پاک‌ترین هستی و دارایی خود معرفی می‌کند: «مرده‌ریگی داستانگوی از نیاکانم که شب تا روز/ گویدم چون و نگوید چند! / سال‌ها زین پیشتر در ساحل پر حاصل جیحون/ بس پدرم از جان و دل کوشید/ تا مگر کاین پوستین را نو کند بنیاد...» / کو، کدامین جبه زربفت رنگین می‌شناسی تو/ کز مرقع پوستین کهنه من پاک‌تر باشد؟» (همان: ۱۲۰-۱۱۸).

سراینده‌ای چون فریدون توللی با این که گاه در اشعار خود گاهی بر وزن و شیوه شاهنامه ابیاتی را با مضامین عاشقانه به نظم درآورده است: «به کردار فردوسی باستان/ تو را گویم از عشق خود داستان» (توللی، ۱۳۴۵: ۱۸). اما همو، در دهه چهل شمسی، پس از تجربه تلخ مبارزه سیاسی و زندانی شدن، به گونه‌ای رهروان این مسیر و افرادی را که به شعارهای میهن‌دوستانه حکومت پهلوی امید بسته بودند، به هوشیاری فرامی‌خواند. وی در سروده‌ای به نام «اندرز سوختگان» هوادارن ناسیونالیسم دولتی را نسبت به اهداف اصلی سیاست هویتی پهلوی‌ها در شعارهای وطن خواهانه و بزرگداشت اسطوره‌ها و تاریخ ایران چنین هشدار می‌دهد:

« ترسم ز فرط شعبده، چندان خرت کنند/ تا داستان عشق وطن، باورت کنند/ من، رفتم از چنین ره و دیدم سزای خویش/ بس کن تو، ورنه خاک وطن بر سرت کنند/ پتک اوفتاده در کف ضحاک و این گروه/ خواهان که باز کاوه آهنگرت کنند! / تاریخ نیست، اینکه مدام از برت کنند/ زنجیر عدل خسرو و آن خر که شکوه کرد/ آورده اند تا به حقیقت خرت کنند» (توللی، ۱۳۶۹: ۵-۲).

وی در ادامه وابستگی به بیگانه را با وجود تبلیغات وطن‌پرستانه به باد انتقاد می‌گیرد (همان) این نوع نگاه سلبی به پروژه هویت‌سازی دوره پهلوی در پاره‌ای از آثار ابوالقاسم لاهوتی نیز دیده می‌شود. کوشش‌های او در کنار کسانی چون عارف قزوینی و ملک‌الشعراى بهار مورد ارزیابی قرار می‌گیرد (فیروزیان، ۱۳۹۱: ۲۸۰). لاهوتی در اشعارش از نمادهای اسطوره‌ای مانند کاوه، رستم، ضحاک و از واژگان وطن، میهن و ایران بسیار استفاده می‌کند. با اینکه سال‌های زیادی دور از وطن بود، اما هیچ‌گاه آن را از یاد نبرد. در حقیقت می‌توان گفت از ده بخش سخنانش، هشت بخش آن درباره ایران و ایرانی و عشق به میهن است. چنانکه در این ابیات آمده است: «نشد یک لحظه از یادت جدا دل / زهی دل، آفرین دل، مرحبا دل / ز دستش یکدم آسایش ندارم / نمی‌دانم چه باید کرد با دل» (لاهوئی، ۱۳۵۸: ۵۹).

یکی از معروفترین اشعار لاهوتی که سرشار از احساسات میهنی است، سرود «ای میهن» است.

«تنیده یاد تو در تار و پودم، میهن ای میهن	بود لبریز از عشقت وجودم، میهن ای میهن
تو بودم کردی از نابودی و با مهر پروردی	فدای نام تو بود و نبودم، میهن ای میهن
اگر مستم اگر هوشیار، اگر خوابم اگر بیدار	بسوی تو بود روی سجودم، میهن ای میهن»

(همان، ۴۴)

۲-۳ - ملی‌گرایی در رمان‌های تاریخی و سیاسی

رمان بیش از هر گونه اثر ادبی، تحت تأثیر شرایط و اوضاع جامعه قرار دارد. بنابراین، بهتر از هر اثر ادبی دیگر می‌تواند مسایل اجتماعی را در خود بازتاب دهد (غلام، ۱۳۸۳: ۱۳۱-۱۳۰). آثاری که در نخستین سال‌های عمر رمان فارسی پدید آمد، اغلب صبغه تاریخی داشتند. نگارش این‌گونه آثار تا دهه سی ادامه یافت. آثاری که در این مقطع نوشته می‌شود، بیشتر رمان‌های اجتماعی است که به شیوه‌ای احساساتی پدید می‌آید. از دهه سی به این سو، به تدریج مقالات و موضوعات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی به شیوه‌ای انتقادی در داستان شکل گرفت و پرداختن به این موضوعات رئالیستی تا چندین دهه ادامه پیدا کرد (همان: ۱۴۱).

رمان‌نویسی ایرانی در آغاز خود، ریشه در بحث تاریخ‌نگاری داشت. با ناکامی انقلاب مشروطه، رمان‌های اجتماعی که در اوایل مشروطه با پیشگامی مشفق کاظمی در *تهران مخوف* (۱۳۰۱) برای نمایاندن اوضاع اجتماعی رشد یافته بود، کنار گذاشته شد. ذهنیت نویسندگان برای تسکین دردهای خود به مضامین تاریخی و افسانه‌ای کشانده شد. به این دلایل بنیادگرایی ملی، حس وطن‌پرستی و بیگانه‌ستیزی برای احیای هویت ملی رشدی درخور یافت. ظهور رمان‌های تاریخی را باید حاصل چنین نگره نوستالژیک دانست (بزرگ بیگدلی، ۱۳۸۹: ۲۴۳).

در پایان مشروطه و به‌ویژه دوره رضاشاه رمان‌نویسی اجتماعی به اوج خود رسید. کتاب‌ها، نمایش‌نامه‌ها و فیلم‌هایی که در آن زمان در ایران ساخته می‌شد، ریشه در مفاهیم باستان‌گرایانه داشت. از سوی دیگر، توجه و توصیه مستقیم و غیر مستقیم حکومت به ناسیونالیسم باستان‌گرا، گرایش به چنین داستان‌هایی را تقویت می‌کرد. افرادی مانند دینشاه ایرانی، عبدالحسین سپنتا، محمد مقدم، حسن پیرنیا، ابراهیم پورداود و غیره در این زمینه تلاش‌های زیادی داشتند (ذاکر، ۱۳۸۳: ۴۳۰-۴۲۹). نخستین رمان‌های ایرانی در سال‌های ۱۲۵۰ش خلق شدند. برخی شاه

یوسف (ستارگان فریب‌خورده) اثر میرزا جعفر قراجه‌داغی و برخی دیگر سیاحت‌نامه ابراهیم‌بیک را نخستین رمان فارسی می‌دانند. البته هستند کسانی که در رمان بودن کتاب ستارگان فریب‌خورده و حاجی بابای اصفهانی تردید دارند (آرین‌پور، ۱۳۵۰: ۳۱۵ و بالایی و کویی پرس، ۱۳۶۶: ۳۹). در سال ۱۲۸۷ ش رمان شمس و طغرا توسط محمدباقر میرزا خسروی نوشته شد.

پس از کودتای ۲۸ مرداد، تاریخ ادبیات ایران وارد مرحله‌ای تازه شد و رمان و رمان‌نویسی هم تغییرات بسیاری کرد. در دهه سی به دلیل شرایط اقتصادی و فرهنگی کشور، رمان‌های اجتماعی مورد توجه نویسندگان قرار گرفت که این آثار بیانگر اوضاع دردناک مردم در آن برهه تاریخی است. در دهه چهل با رشد طبقه متوسط جامعه، ادبیات داستانی حال و هوای تاریخی به خود گرفت. روشنفکران و نویسندگان در پی درازدستی‌های بیگانگان و برخورد با فرهنگ غربی به هویت ملی و شرقی خود توجه نشان دادند. برای نمونه، مدیر مدرسه و شوهر آمریکایی از جلال آل احمد، سووشون سیمین دانشور، سنگر و قمقه‌های خالی از بهرام صادقی، همسایه‌ها از احمد محمود و... تجلی‌گاه ملی‌گرایی و توجه به فرهنگ بومی به شمار می‌آیند.

پیدایی و شکوفایی رمان، به‌ویژه رمان تاریخی را می‌بایست با توجه به گفتمان ناسیونالیسم فهم و تحلیل کرد. در بافت و زمینه‌ای که احساس ملی تقویت می‌شد، همگون‌سازی اجتماعی با سهولت بیشتری صورت پذیرفت. در چنین فضایی جنبش‌های ادبی که ناسیونالیسم را باز نمود می‌کردند، نیز فرصتی برای رشد یافتند. گسترش رمان فارسی در کنار توسعه چاپ و انتشار، به فراگیری زبان فارسی به عنوان زبان رسمی در همه نقاط کشور یاری رساند. بدین ترتیب، ادبیات، به‌ویژه رمان با گسترش زبان فارسی به مثابه عنصری مؤثر در ساخت هویت ملی ایرانیان، به خدمت ناسیونالیسم درآمد و از سوی دیگر، در پناه ناسیونالیسم به شکوفایی و بالندگی رسید. رمان فارسی به وجهی دیگر نیز با ناسیونالیسم در پیوند است. گفتمان مدرنیته و ناسیونالیسم رمان را همچون مدرسه‌ای به خدمت گرفت تا نظام معنوی، اخلاقی، علمی و فلسفی خود را تا دورترین نقاط کشور اشاعه دهد. ناسیونالیسم برای یکپارچه‌سازی ایران، رفع تمایزات و تفاوت‌های قومی، زبانی، گسترش فرهنگی واحد و تبلیغ و تعمیق نظم نوین سیاسی، رمان را بهترین وسیله و محمل یافت. رمان در شکل دادن و ساخت شخصیت ملی اهمیت ویژه‌ای داشته است (خجسته: ۱۳۸۷: ۷۶-۸۱-۸۲).

برای نمونه از آثار عبدالحسین صنعتی‌زاده کرمانی باید یاد کرد. وی در بین سال‌های ۱۳۱۳-۱۲۹۰ ش، به نوشتن چند رمان تاریخی دست زد. در بیش‌تر این رمان‌ها انگاره‌های باستانی الهام‌بخش نویسنده بوده‌اند. در این رمان‌ها زنده کردن شخصیت‌ها و اسطوره‌های ایرانی تاریخ پیش از اسلام به منظور تهییج احساسات میهن‌دوستی و نیز در راستای اندیشه ترقی‌خواهی انجام شد. صنعتی‌زاده رمان *دام‌گستران* یا *انتقام‌خواهان* مزدک را در سال ۱۲۹۰ نوشت، اما نیمه نخست آن یک دهه بعد در سال ۱۳۰۰ ش در بمبئی و بخش دومش نیز در سال ۱۳۰۴ در تهران چاپ شد. نویسنده در این اثر به شرح لشکرکشی‌های مسلمانان به ایران پرداخته است (آرین‌پور، ۱۳۸۲: ۲۲۴). صنعتی‌زاده در مجمع *دیوانگان*؛ نگارش ۱۳۰۳ ش تصویری از دنیای زیبای آینده و در حقیقت نوعی رؤیای شیرین در مدینه فاضله را تصویر می‌کند و در کتاب *زندگی مانی*: نگارش ۱۳۰۵ ش، به شرح داستان زندگی افسانه‌ای مانی، نقاش و بنیان‌گذار مذهب مانویت در ایران باستان؛ و در رمان *سلحشور* نگارش ۱۳۱۲ ش، از غلبه اسکندر بر ایران و دوره

جانشینان او و تشکیل حکومت اشکانیان و تمایلات آنان به آداب و رسوم یونانی و حال و وضع مردم در زمان شاهان اشکانی به‌ویژه فقر و بدبختی روستاییان و دشت‌نشینان و قیام اردشیر بابکان بر پادشاهان اشکانی و تأسیس سلسله ساسانیان سخن می‌گوید.

رمان دیگر صنعتی‌زاده که از اسطوره‌ها و شخصیت‌های باستانی الهام گرفته است، رستم در قرن بیست و دوم تألیف سال ۱۳۱۳ش است. در این رمان تلاش نویسنده نشان دادن پیشرفت‌هایی است که در قرن اخیر در شئون اجتماعی نصیب مردم جهان شده است. پیشرفت‌هایی که حتی رستم دستان هم در برابر آن متحیر و خود را خوار و زبون می‌بیند (همان: ۲۲۶).

جایگاه صنعتی‌زاده در رمان‌نویسی تاریخی به گونه‌ای است که برخی وی را پدر رمان‌های تاریخی ایران نام داده اند. هدف این رمان‌نویس با آرزوهای ملی‌گرایانه دوره پهلوی و ایجاد و گسترش وظایف میهن‌پرستی در جامعه همسو بود (آرین‌پور، ۱۳۸۲: ۲۲۵).

صادق هدایت نویسنده نام‌آشنا و پرکار دوره رضاشاه، دو مقطع متفاوت را پشت سر گذاشت. او در سال‌های سلطنت رضاشاه متأثر از فضای ناسیونالیستی آن دوره، دست به مطالعه و نگارش آثاری در جهت اندیشه‌های ایران‌گرایی زد، اما پس از سقوط رضاشاه، نسبت به سوء استفاده وی از احساسات میهن‌دوستی، واکنشی منتقدانه نشان داد.

هدایت ابتدا در نمایش‌نامه پروین دختر ساسان، که بین سال‌های ۱۳۰۷ تا ۱۳۰۹ به پایان رسید، در واقع رخداد حمله عرب را به ایران دوره ساسانی به تصویر می‌کشد. زمان و مکان رخدادها در این داستان مربوط به بحبوحه حمله اعراب به ساسانیان در حدود سال ۲۲ هجری و در شهر ری است. پروین و پرویز دو دل‌داده این نمایش هستند. با حمله اعراب به شهر ری پرویز در دفاع از شهر کشته می‌شود. فرمانده عرب پروین را نسبت به مرگ نامزدش آگاه می‌کند. پروین نماد دختر میهن در برابر فرمانده عرب «بدون این که ناله بکند» (هدایت، ۱۳۰۹: ۴۸)، به زمین می‌افتد و به استقبال این مرگ حیثیتی در برابر دشمن می‌رود.

شخصیت‌پردازی این داستان خود گویای اندیشه ایران‌گرایی و عرب‌ستیزی هدایت است. آن‌جا که به وصف پروین و پرویز و ایرانیان می‌پردازد، همه آن‌ها با فر و شکوه و دلبر هستند (همان: ۳)، اما در برابر مهاجمان عرب؛ عباهای پاره به خود پیچیده، ریش و سبیل سیاه زمخت، پاها برهنه و غبارآلود، با شمشیرهای مختلف، درنده، ترسناک توصیف می‌شوند که سرکرده آن‌ها نیز دست کمی از خودشان ندارد (همان: ۴).

اما همین نویسنده در داستان «میهن‌پرست» که در سال ۱۳۲۱ و در مجموعه سگ و لگردد چاپ شد، به نقد میهن‌پرستی و اندیشه‌های ناسیونالیستی دوره رضاشاه می‌پردازد. هدایت در واقع در داستان میهن‌پرست سطحی بودن و شبه مدرنیسم دوره رضاشاه را به نقد کشیده است. گویی با سقوط شاه خودکامه به تازگی برای جامعه روشن شد که هدف نهایی آن شعارهای میهن‌پرستانه، ژست‌های متجدادانه و نهادهای فرهنگی - علمی، تنها حفظ قدرت و ریشه دوانیدن بنیان‌های پادشاهی به دستاویز از انگاره‌های هویت ایرانی بود. هدایت در این داستان به شرح مسافرت

سیدنصرالله نامی می‌پردازد که از سوی وزیر معارف کشور، برای رساندن خبر ترقیات ایران به هندوستان فرستاده شد. او از زبان وزیر معارف درباره شرح و علت مأموریت نصرالله می‌نویسد:

«از آن جایی که ترقیات معجزه‌آسای معارفی در کشور باستانی باعث حیرت عالمیان شده، لذا حیف است سرزمینی مانند هندوستان که مهد نژاد آریایی و میلیون‌ها نفوس مسلمان است و زبان فارسی دارد، از تغییرات مشعشع معارفی ما مخصوصاً از لغات جدید الاختراع اطلاع کافی حاصل نکند. برای این که دلیل مبرهن و برهان قاطعی از اقدامات مجدانه خود به دست داده باشد، یک کتابچه از لغات ساخت فرهنگستان که به صحه ملوکانه... رسیده بود... به ایشان سپرد» (هدایت، ۱۳۴۲: ۱۴۳).

صادق هدایت در این داستان از زبان سیدنصرالله، وزیر معارف را به نقد می‌گیرد:

«مگر خود او را وادار نکردند که در پرورش افکار برای دوره مشعشع مداحی بکند. او هم پذیرفت. برای این که هنرنمایی بکند و داد سخنوری بدهد. بالاخره به آن‌های دیگر بفهماند که کهر کم از کبود نیست! الحق موضوع بکری را انتخاب کرد: مادر میهن را تشبیه به ناخوش رو به قبله کرده بود که رضاخان را... با شیشه آماله و شاخ حجامت بالای سرش آورده بودند و بالاخره او را نجات داد» (همان: ۱۵۵).

در ادامه داستان میهن‌پرست، سیدنصرالله برای تهیه نطق خود یادداشت‌های در حال حواس‌پرتی می‌نویسد. ناگهان درمی‌یابد که متن خطابه‌اش چنین است:

«میهن یعنی من! مقصود فقط تبلیغ آن قائد عظیم‌الشان است که شاخ حجامت را گذاشت و خون ملت را کشید. مقصود از تعلیم اجباری باسواد کردن مردم نیست، فقط برای این است که مردم بتوانند تعریف او را... در روزنامه‌ها بخوانند. به زبان روزنامه‌ها فکر بکنند و حرف بزنند... و منافع مقدس خودش را منافع مقدس میهن جلوه دهد» (همان: ۱۶۶).

پس از آشنایی با بزرگ علوی، مجتبی مینوی و مسعود فرزاد، گروه دوستانه و علمی خود را «اصحاب ربه» نامید. برگزیدن این نام در واقع، گونه‌ای دهن‌کجی به نویسندگان و مورخان مرکب از سعید نفیسی، عباس اقبال، محمدتقی بهار، نصرالله فلسفی، بدیع الزمان فروزانفر و رشید یاسمی بود. این گروه به «اصحاب سبعة» نامی بودند (ذاکر، ۱۳۸۳: ۱۸۵). بدین ترتیب، هدایت راه خود را از این نویسندگان و فعالان حوزه ادبی که مورد پشتیبانی دربار پهلوی بودند، به نوعی جدا کرد.

دوره بالندگی رمان تاریخی با مرگ هدایت به پایان می‌رسد و به مرور ضرورت وجودی خود را به عنوان مهمترین گرایش ادبی زمانه از دست می‌دهد و به تدریج موضوعات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی به شیوه داستان انتقادی در رمان فارسی شکل می‌گیرد (میرعابدینی، ۱۳۸۰: ۴۹). با این حال، می‌توان علی‌محمد افغانی و رمان «شوهرا آهوخانم» او را مهمترین رمان کلاسیک برگزیده در دهه ۴۰ ایران (کریمی‌مهر، ۱۳۸۸: ۳۶۳) و تالی و پیرو صادق هدایت در بیان تمثیل‌ها، لطیفه‌ها، اشاره‌های اساطیری و تاریخی دانست (اسلامی ندوشن، ۱۳۴۰: ۵۲۵).

۳. نتیجه‌گیری

براساس نگاه تاریخی‌نگر هویت ملی در دوره پهلوی در سایه عناصر و مؤلفه‌های هویت ایرانی و در چرخه‌ای از ناسیونالیسم تجددخواهانه با محوریت شاه‌بازسازی شد. ادبیات نوین در اشکال شعر و رمان و بر بستری از فرهنگ

ایرانی، با تکیه بر مؤلفه زبان فارسی، سرودن اشعار میهنی و حماسی و تأکید بر ظرفیت و قابلیت زبان فارسی در انتقال برخی از مؤلفه‌های فرهنگی و تمدنی و میراث تاریخی آن همراه با نوعی برخورد سلبی با غرب و مدرنیسم غربی، به بازنمایی انگاره‌های هویتی در وجه غالب باستان‌گرایانه آن مانند وطن‌پرستی، شاه‌پرستی، تاریخ و زبان مشترک ایرانی دست زد. در این بازسازی عناصر فرهنگ و هویت ایرانی به‌ویژه ادبیات تحت تأثیر گفتمان ملی‌گرایی و ناسیونالیسم مورد حمایت حکومت قرار گرفت. تجلیل از فردوسی و شاهنامه در ضدیت با زبان عربی رواج یافت. پالایش زبان فارسی و حذف واژگان بیگانه و به‌ویژه عربی مورد تشویق قرار گرفت. ادبیات به عنوان یکی از مهم‌ترین بسترهای هویت ملی و بومی ایرانی در برابر تهاجم بیگانگان تبدیل شد و نویسندگان برای یادآوری شکوه گذشته به شخصیت‌های ملی و اسطوره‌های ایران مانند کاوه، رستم، ضحاک و خسرو انوشیروان روی آوردند.

شعر و رمان فارسی از یک سو با فراگیر شدن زبان فارسی به عنوان زبان ملی و عنصری از عناصر سازنده هویت ملی، و از سوی دیگر، با خلق و اشاعه تصویر وحدت‌آفرین ملت و رواج ارزش‌ها و مفاهیم ناسیونالیسم و مدرنیته، به استحکام و استمرار گفتمان ناسیونالیسم و تجدد در ایران کمک کردند و در مقابل، گفتمان ناسیونالیسم و دولت - ملت، از تکوین و گسترش ادبیات و رمان فارسی حمایت کرد. ظهور رمان‌های تاریخی و سیاسی با اندیشه‌های ملی‌گرایانه در عصر پهلوی دوم، بازتاب فضای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن روزگار است. سرخوردگی‌های ناشی از شکست مشروطه و کودتای ۲۸ مرداد و همچنین برخورد با تمدن غرب، شعرا، نویسندگان و روشن‌فکران را بر آن داشت که با بهره‌گیری از عناصر فرهنگی، تاریخی و قومی مشترک میان ساکنان ایرن‌زمین و با سرودن اشعار و نوشتن رمان‌هایی که احساسات ملی و بومی و آرمان‌های ناسیونالیستی را تقویت می‌کنند، این ناکامی‌ها را جبران کنند.

در مجموع باید گفت هویت ملی در دوره پهلوی صرفاً ایرانی یا اسلامی یا مدرن نبود، بلکه این هویت ترکیبی از ارزش‌ها، هنجارها و نمادهای موجود در تاریخ فرهنگی و اجتماعی مردمان ایران‌زمین بود. شاعران و نویسندگان معاصر از شعر فارسی و رمان‌های تاریخی و اجتماعی به منزله ابزاری برای حفظ هویت ملی بهره بردند. جهد بسیاری در بازنمایی هویت ملی ایرانیان با تکیه بر مؤلفه زبان فارسی، سرودن اشعار میهنی و حماسی و تأکید بر ظرفیت و قابلیت زبان فارسی در انتقال برخی از مؤلفه‌های فرهنگی و تمدنی ایرانی و میراث تاریخی آن همراه با نوعی برخورد سلبی با غرب و مدرنیسم غربی از سوی نویسندگان رمان و شاعران عصر پهلوی صورت گرفت.

منابع

آبراهامیان، یرواند. (۱۳۹۱)، *تاریخ ایران مدرن*، ترجمه محمدابراهیم فتاحی، تهران: نشر نی

آدمیت، فریدون. (۱۳۵۷)، *اندیشه‌های میرزاآقاخان کرمانی*، تهران: انتشارات پیام

آرین‌پور، یحیی. (۱۳۵۰)، *از صبا تا نیما*، ج ۱، تهران: انتشارات زوآر

آرین‌پور، یحیی. (۱۳۷۲)، *از صبا تا نیما*، ج ۲، تهران: انتشارات زوآر

آرین‌پور، یحیی. (۱۳۸۲)، *از نیما تا روزگار ما*، تهران: انتشارات زوآر

آصف، محمد حسن (۱۳۸۵)، *مبانی ایدئولوژیک حکومت در دوران پهلوی*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی

اسلامی ندوشن، محمدعلی (۱۳۴۰)، «درباره شوهر آهوخانم»، *مجله یغما*، سال ۳۱، شماره ۱۶۳، صص ۵۲۵-۵۲۶

اشپولر، برتول. (۱۳۷۳)، *تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی*، ترجمه جواد فلاطوری و مریم میراحمدی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

اشرف، احمد. (۱۳۹۵)، *هویت ایرانی از دوران باستان تا پایان پهلوی*، ترجمه و تدوین حمید احمدی، تهران: نشر نی

اخوان ثالث، مهدی. (۱۳۷۵)، *شعر زمان ما*، به کوشش محمد حقوقی، تهران: انتشارات نگاه

اوزکریملی، اوموت. (۱۳۸۳)، *نظری های ناسیونالیسم*، ترجمه محمدعلی قاسمی، تهران: تمدن ایرانی

بالائی، کریستف و میشل، کویی پرس. (۱۳۶۶)، *سرچشمه های داستان کوتاه فارسی*، ترجمه احمد کریمی حکاک، تهران: انتشارات پایروس

بالائی، کریستف. (۱۳۷۷)، *پیدایش رمان فارسی*، ترجمه مهوش قویمی و نسرين خطاط، تهران: انتشارات معین

بیگدلو، رضا. (۱۳۹۲)، «درون‌مایه های شعر مذهبی ایران در دهه های ۳۰ و ۴۰»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال ۱۴، شماره ۵۴، صص ۱۶۹-۱۹۶

بزرگ بیگدلی، سعید، و دیگران. (۱۳۸۹)، «تحلیل سیر بازتاب مضامین و روایت های اسطوره ای ایرانی در رمان های فارسی»، *پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، شماره ۱۹، صص ۲۳۷-۲۶۲

تلطف، کامران. (۱۳۹۳)، *سیاست نوشتار (پژوهشی در شعر و داستان معاصر)*، ترجمه مهرک کمالی، تهران: نامک

پورداود، ابراهیم. (۱۳۰۶)، *پورانداخت نامه*، بمبئی: انتشارات انجمن زرتشتیان

توللی، فریدون. (۱۳۴۵)، *پویه*، شیراز: کانون تربیت

توللی، فریدون. (۱۳۶۹)، *بازگشت*، شیراز: نشر نوید

خجسته، فرامرز. (۱۳۸۷)، «پیدایش و تکوین رمان فارسی»، *تاریخ ادبیات (پژوهشنامه علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی)*، شماره ۵۹، صص ۶۱-۸۹

جواهری گیلانی. (شمس لنگرودی)، محمدتقی. (۱۳۷۰)، *تاریخ تحلیلی شعر نو*، ج ۱، تهران: نشر مرکز

ذاکر اصفهانی، علیرضا. (۱۳۸۳)، «ریشه های ناسیونالیسم ایرانی در عصر مشروطه»؛ *آموزه*، شماره ۶، صص ۴۲۵-۴۳۲

راوندی، مرتضی. (۱۳۸۲)، *تاریخ اجتماعی ایران*، ج ۸، تهران: نشر نگاه

روحانی، مسعود و عنایتی قادیکلایی، محمد. (۱۳۸۹)، «مؤلفه های هویت ملی در شعر معاصر»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ش ۴۲، صص ۱۰۵-۱۲۶

سپانلو، محمدعلی. (۱۳۷۴)، *نویسندگان پیشرو ایران از مشروطیت تا ۱۳۵۰*، تهران: مؤسسه انتشارات نگاه

شمیسا، سیروس. (۱۳۸۲)، *سبک شناسی شعر*، تهران: فردوس

صدیق اعلم، عیسی. (۱۳۵۵)، *دوره مختصر تاریخ فرهنگ ایران*، تهران: شرکت سهامی طبع کتاب

فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۲۱)، *منتخب شاهنامه*، به کوشش محمدعلی فروغی و حبیب یغمائی، تهران: وزارت فرهنگ: چاپخانه بانک ملی

فیروزیان، مهدی. (۱۳۹۱)، «ترنم و ترانه، بررسی ترانه های میهنی ایران زمین»، *فصلنامه بخارا*، سال ۱۵، شماره ۸۶، صص ۲۷۸-۲۸۶

قرلسفلی، محمدتقی. (۱۳۷۷)، «بازخوانی سیاسی ادبیات معاصر ایران»، *گلستانه*، ش ۱، صص ۳۳-۵۳

قنبری، داریوش. (۱۳۸۵)، *دولت مدرن و یکپارچگی ملی در ایران*، تهران: انتشارات تمدن ایرانی

غلام، محمد. (۱۳۸۳)، «جامعه‌شناسی رمان معاصر فارسی»، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم*، س ۱۲، ش ۴۵-۴۶

کاتم، ریچارد. (۱۳۷۱)، *ناسیونالیسم در ایران*، ترجمه احمد تدین با مقدمه حاتم قادری، تهران: انتشارات کویر

کریمی مهر، سحر. (۱۳۸۸)، «گفت و گو با علی محمد افغانی»، *فصلنامه بخارا*، سال ۱۲، شماره ۷۱، صص ۳۶۲-۳۶۹

کوب، لارنس. (۱۳۸۴)، *اسطوره*، ترجمه محمد دهقانی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

لاهوئی، ابوالقاسم. (۱۳۵۸)، *دیوان لاهوتی*، به کوشش احمد بشیری، تهران: چاپخانه سپهر

مسکوب، شاهرخ. (۱۳۸۴)، *داستان ادبیات و سرگذشت اجتماع*، تهران: پژوهش فرزانه روز

مریدی، محمدرضا، تقی زادگان، معصومه. (۱۳۹۱)، «گفتمان‌های هنر ملی در ایران»، *مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، سال هشتم، شماره ۲۹، صص ۱۳۹-۱۶۰

میرعابدینی، حسن. (۱۳۸۰)، *صد سال داستان‌نویسی ایران*، ج ۱، تهران: نشر چشمه

هدایت، صادق. (۱۳۰۹)، *پروین دختر ساسان*، تهران: چاپخانه فردوسی

هدایت، صادق. (۱۳۴۲)، *سگ ولگرد*، تهران: انتشارات امیرکبیر

References

- Abrahamian, E (2012) *History of Modern Iran*, translated by Mohammad Ebrahim Fattahi, Tehran, Nei publication. (in Persian).
- Adamiyat, F (1357) *Thoughts of Mirza Aqa Khan Kermani*, Payam Publications. (in Persian) https://en.wikipedia.org/wiki/Fereyduun_Adamiyat
- Akhavan-Sales, M (1375) *The poem of our time*, by the effort of Mohammad Al-Ghaqi, Tehran, Negah Publications. (in Persian).
- Arianpour, Y (1350) *from Saba to Nima*, V1, Tehran, Zovar (in Persian).
- Arianpour, Y (1382) *from Nima to our time*, Tehran, Zovar (in Persian).
- Armstrong, John. Alexander, (1982) *Nations before nationalism*. Chapel Hill :University of North Carolina Press, 1982, pp3-7, 130
- Ashraf, A (2015) *Iranian identity from ancient times to the end of Pahlavi*, translated and edited by Hamid Ahmadi, Nei Publications. (in Persian).
- Assef, M (1385) *Ideological Foundations of Government in the Pahlavi Era*, Tehran, Islamic Revolution Records Center. (in Persian).
- Balay, C and Coypers, M (1987) *Sources of the Persian Short Story*, translated by Ahmad Karimi Hakak, Papyrus Publications (in Persian).
- Balay, C (1998) *The Genesis of the Persian Novel*, translated by Mahvash Qoumi and Nasrin Khattat, Moein Publications. (in Persian).
- Bigdelo, R (2012) "Inside the elements of Iranian religious poetry in the 30s and 40s", *National Studies Quarterly*, year 14, number 54, pp. 169-196. (in Persian).
- Bozorg Bigdeli, S & others (2009) "Analysis of the course of reflection of Iranian mythological themes and narratives in Persian novels", *Persian Language and Literature Research*, No. 19, pp. 237-262. (in Persian).
- Cattam, R (1371) *Nationalism in Iran*, translated by Ahmad Tadayyon with an introduction by Hatam Qaderi, Tehran, Kavir Publications. (in Persian).
- Cope, L (1384) *Mythology*, translated by Mohammad Dehghani, Tehran, Scientific and Cultural Publications. (in Persian).
- Eslami Nadooshan, M (1340) "About the husband of my deer", *Yaghma magazine*, year 31, number 163, pp. 525-526. (in Persian).
- Ferdowsi, A (1321) *Selected Shahnameh*, by Mohammad Ali Foroughi and Habib Yaghmaee, Tehran, Ministry of Culture: Bank Melli Printing House. (in Persian).

- Firouziyan, M (2012) "Songs and songs, review of patriotic songs of Iran Zemin", Bukhara Quarterly, year 15, number 86, pp. 278-286. (in Persian).
- Ghanbari, D (1385) Modern government and national integration in Iran, Tehran, Iranian Civilization Publications. (in Persian).
- Ghezelsofla, M (1377) "Political reinterpretation of contemporary Iranian literature", Golestane, vol. 1, pp. 33-53. (in Persian).
- Gholam, M (1383) "Sociology of the Contemporary Persian Novel", Journal of Faculty of Literature and Humanities, Tarbiat Moalem University, Q. 12, No. 45-46. (in Persian).
- Hedayat, S (1309), Parvin Dokhtar Sasani, Tehran, Ferdowsi Printing House. (in Persian).
- Hedayat, S (1342), The Stray Dog, Tehran, Amirkabir Publications . (in Persian).
- Javaheri Gilani (Shams Langeroudi), M (1370) Analytical History of New Poetry, Volume 1, Tehran, Center Publishing. (in Persian).
- Karimi Mehr, S (1388) "Conversation with Ali Mohammad Afghani", Bukhara Quarterly, Year 12, Number 71, pp. 362-369. (in Persian).
- Khojaste, F (1387) "Emergence and development of the Persian novel", history of literature (Shahid Beheshti University humanities research paper), number 59, pp. 61-89. (in Persian).
- Lahouti, A (1358) Diwan Lahoti, by Ahmad Bashiriyeh, Tehran, Sepehr printing house. (in Persian).
- Meskoob, Sh (1384) The story of literature and the history of society, Tehran, Farzan Rooz research. (in Persian).
- Mir Abedini, H (1380) One Hundred Years of Iran's Story Writing, Vol. 1, Tehran, Cheshme Publishing House. (in Persian).
- Moridi, M & Taghi-Zadegan, M (2012) "National Art Discourses in Iran", Cultural Studies and Communication, Year 8, Number 29, pp. 139-160. (in Persian).
- Ozkrimli, O (1383) Theories of Nationalism, translated by Mohammad Ali Ghasemi, Tehran, Iranian Civilization. (in Persian).
- Purdavud, I (1306) Purandakht Nameh, Bombay, Zoroastrian Society Publications. (in Persian).
- Ravandi, M (1382) Social history of Iran, vol.8, Tehran, Negah publishing house. (in Persian).
- Rouhani, M & Enayati ghadikolae, M (2009) "Components of national identity in contemporary poetry", National Studies Quarterly, Vol. 42, pp. 105-126. (in Persian).
- Sepanloo, M (1374), Leading Iranian Writers from the Constitutional Era to 1350, Negah Publishing House. (in Persian).
- Seddiq A'lam, I (1976), A Brief History of Iranian Culture, Book Publishing Joint Stock Company. (in Persian).
- Shamisa, S (1382) poetry stylistics, Tehran, Ferdous. (in Persian).
- Smith, Anthony. D. (1991) National Identity, London: Penguin books, PP10,11,12 ,79.
- Spuler, B (1373) History of Iran in the first Islamic centuries, translated by Javad Falaturi and Maryam Mir Ahmadi, Tehran, Scientific and Cultural Publications. (in Persian).
- Talattof, K (2013) Politics of writing (a study in contemporary poetry and fiction), translated by Mehrak Kamali, Tehran, Namek Publications . (in Persian).
- Tavallali, F (1345) Puye, Shiraz, Tarbiat center. (in Persian).
- Tavallali, F (1369), Shiraz, Navid Publishing House. (in Persian).
- Zaker Esfahani, A (2013) "Roots of Iranian Nationalism in the Constitutional Era"; Mozeh, No. 6, pp. 425-432. (in Persian).